

УДК 378:373.31

К. І. Степанюк,

кандидат педагогічних наук, доцент
Бердянський державний педагогічний університет
stepekaterina@mail.ru

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація

У статті розглядаються практичні аспекти формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи, зокрема, запропоновані завдання навчально-виховної та виробничої практики в школі. Досліджується метод портфоліо та його можливості у формуванні дослідницьких умінь студентів напряму 6.010102 Початкова освіта.

Ключові слова: дослідницькі вміння, педагогічні вміння, педагогічна практика, метод портфоліо.

Summary

The article is devoted to the problem of formation of research skills of future teachers of primary school. Theoretical and methodological approaches to the determination of basic concepts skills, pedagogical skills, research skills have been analyzed. Attention is accented on pedagogical practice as effective means of forming of research skills.

Key words: research skills, pedagogical skills, pedagogical practice, method portfolio.

Постановка проблеми. Сучасна теорія і практика освіти майбутніх учителів базується на системі методологічних, загальнопедагогічних, дидактичних і психологічних принципів. Зростання темпів наукового прогресу та розвиток інформаційного суспільства визначають необхідність формування в студентів низки компетенцій, розуміння логіки наукового дослідження, розвитку дослідницьких умінь та навичок. Як зазначає Р. Вернидуб, зміст педагогічної освіти визначається сьогодні як система узагальнених, спеціальних, психолого-педагогічних і методичних знань, дослідницьких умінь і способів діяльності [2, с.50].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття у вітчизняній педагогічній науці здійснені спеціальні дослідження змісту професійно-педагогічних умінь (О. Абдулліна, О. Остряньська, В. Сластьонін, Л. Спірін та ін.) та особливостей формування дослідницьких умінь окремих категорій фахівців, а саме: майбутніх учителів іноземної мови (М. Князян), трудового навчання (В. Борисов, Є. Кулик, О. Рогозіна, В. Стешенко), географії (О. Миргородська), музики (В. Лісовий, М. Фалько), математики і фізики (В. Базурін), суспільствознавчих дисциплін (І. Єрмакова); студентів: педагогічного коледжу (С. Балашова), агротехнічного інституту (Н. Гловин), біологічних спеціальностей (О. Тимошенко), технічних університетів (А. Нізовцев); майбутніх інженерів-педагогів (В. Кулешова), бакалаврів з фізичного виховання і

спорту (Г. Омельяненко), керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти (В. Базелюк). Історичний аспект підготовки майбутнього вчителя до дослідницької діяльності вивчався Г. Кловак.

Процес формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи передбачає педагогічний дискурс між суб'єктом та об'єктом навчального процесу у ВНЗ, а саме: впровадження експериментальних досліджень у власній педагогічній діяльності; об'єктивне визначення результатів педагогічного дослідження; здатність формувати дослідницькі уміння молодших школярів, моделювання та проведення уроків з різних предметів початкової школи.

Оскільки **метою статті** є висвітлення практичних аспектів формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи, варто визначити сутність поняття „дослідницькі вміння” через характеристику його складових понять „дослідження” та „вміння”.

Виклад основного матеріалу дослідження. У “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” поняття “дослідження” визначається як: 1) дія за значенням досліджувати; 2) “наукова праця, у якій досліджується яке-небудь питання” [2, с.321]. Є. Рапацевич у великій сучасній енциклопедії “Педагогіка” тлумачить “дослідження” як процес і результат наукової діяльності, спрямований на отримання суспільно значущих нових знань про закономірності, структуру, механізми навчання та виховання, теорії та історії педагогіки, методику організації навчально-виховної роботи, її зміст, принципи, методи та організаційні форми” [9, с.222–223]. В Українському педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка термін “дослідження” не тлумачиться. Проте, характеризуючи „дослідницький метод у навчанні”, автор зазначає, що „внесення елемента дослідження в навчальні заняття сприяє вихованню в школярів активності, ініціативності, допитливості, розвиває їхнє мислення, заохочує потребу дітей і підлітків у самостійних пошуках” [5, с.102].

Таким чином, уміння в широкому розумінні розглядають як дії, що дозволяють узагальнити досвід особистості в процесі практичної діяльності, оскільки вона виступає результатом оволодіння способом, яка базується на знаннях та їх використанні в процесі розв'язання складних завдань; готовності свідомо це виконувати; передбачає здатність орієнтуватися в нових умовах, використання елементів творчості в процесі діяльності.

Узагальнюючи результати досліджень В. Базуріна, М. Олейнікової, Г. Кловак, І. Чернецького, М. Фалько, Г. Ягенської та ін., можна виділити такі групи вмінь: загальні педагогічні уміння, що відповідають видам загальнонавчальної діяльності; конкретні вміння, які відповідають окремим видам педагогічної праці; дослідницькі уміння, які в структурі окремого виду діяльності відіграють роль дій та операцій.

У контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на педагогічні вміння майбутніх учителів. Різні аспекти цієї проблеми висвітлені в працях О. Абдулліної, І. Зимньої, Н. Кузьміної, О. Острянської, В. Сластьоніна та ін. Так, Є. Рапацевич термін “педагогічні вміння”

тлумачить як “сукупність різноманітних дій учителя, які співвідносяться з функціями педагогічної діяльності” [9, с.618].

О. Абдулліна розглядає педагогічні вміння як важливу соціальну та професійну функцію в структурі діяльності вчителя. Учена зазначає, що оволодіння способами, прийомами навчання та виховання базується на усвідомленому використанні психолого-педагогічних та методичних знань [1, с.55].

Важливим аспектом формування педагогічних умінь Н. Кузьміна вважає наявність педагогічної задачі. Дослідниця розглядає педагогічне вміння як здатність людини виконувати на основі знань та навичок певні види діяльності в умовах, що швидко змінюються [7, с.12]. Як зазначає І. Зимня, педагогічні вміння є сукупністю різноманітних дій учителя, які, насамперед, співвідносяться з функціями педагогічної діяльності, значною мірою визначають його індивідуально-психологічні особливості та свідчать про предметно-професійну компетентність [6, с.23].

В. Сластьонін, визначаючи сутність педагогічних умінь, наголошує на їх творчому характері та виокремлює чотири групи: уміння “перетворювати” зміст процесу виховання в конкретні педагогічні завдання; уміння побудувати логічно завершену педагогічну систему і забезпечити її реалізацію; уміння виділяти і встановлювати взаємозв'язки між компонентами і факторами виховання, приводити їх у дію; уміння вести облік й оцінювати результати педагогічної діяльності [10, с.315]. О. Остряньська дає визначення комплексних педагогічних умінь майбутніх учителів початкових класів як володіння сукупністю вмінь, що складають структурне, ієрархічно взаємопов'язане і відносно закінчене утворення, яке поділяється на блоки, класи, роди, види і забезпечує педагогічно доцільну взаємодію вчителя початкових класів з усіма суб'єктами педагогічної діяльності [8, с.70].

Грунтовне вивчення наукових праць, присвячених визначенню сутності ознак та класифікації педагогічних умінь, свідчить, що всім класифікаціям умінь притаманні виокремлення дослідницьких умінь як невід'ємного компонента їх структури.

Зазначимо, що педагогічні уміння в працях різних авторів характеризуються варіативністю ступенів узагальненості і класифікуються за логічними обґрунтуваннями. Концептуально-термінологічний аналіз свідчить, що характерним для класифікацій умінь є невід'ємний компонент – дослідницькі вміння.

Поняття “дослідницькі вміння” в працях різних авторів (С. Балашова, Н. Гловин, І. Єрмакова, М. Князян, Є. Кулик, В. Кулешова, В. Лісовий, Г. Омеляненко, О. Рогозіна, М. Фалько та ін.) характеризуються як системні, узагальнені та комплексні; поєднання простих умінь і навичок; умова і результат дослідницької діяльності; вищий рівень індивідуального досвіду; зазначається, що система сформованих умінь та навичок є необхідною основою для будь-якого виду практичної творчої діяльності, забезпечує готовність самостійно виконувати завдання в нових умовах.

У нашому дослідженні ми розглядаємо *дослідницькі вміння як один*

із видів професійних умінь педагога, що є інтегрованим утворенням розумових і практичних дій, які забезпечують здійснення багатофункціональної пошукової діяльності, самовизначення та професійний саморозвиток особистості, здатної до проведення різних досліджень, ефективного розв'язання професійних завдань в умовах модернізації початкової загальної освіти.

З метою формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи нами був проаналізований Галузевий стандарт вищої освіти напряму підготовки 6.010102 Початкова освіта, у якому містяться вимоги до організації різних видів практик (польова, у дитячих оздоровчих таборах, спостереження за навчально-виховною роботою вчителя-класовода, навчально-виховна практика в школі, виробнича) [4]. Для формування дослідницьких умінь особливе значення мають останні дві.

Педагогічна практика є проміжною ланкою між теоретичним навчанням і самостійною педагогічною діяльністю. У процесі проходження практики студенти потрапляють у реальні умови майбутньої професійної діяльності, що вимагає осмислення та корекції отриманих знань, ціннісних орієнтирів, способів здійснення педагогічної діяльності.

Навчальними планами підготовки фахівців напряму 6.010102 "Початкова освіта" передбачено проходження педагогічної практики у V, VI, VII семестрах. Відповідно до програм практик студенти повинні самостійно провести уроки з дисциплін початкової школи. Така діяльність є передумовою формування дослідницьких умінь майбутніх педагогів, оскільки вимагає детального спостереження за роботою вчителя та учнів, аналізу педагогічної діяльності, формулювання висновків та рекомендацій щодо проходження практики. Для консультування й допомоги студентам призначаються групові керівники з числа викладачів кафедр педагогіки та початкової освіти.

У контексті нашого дослідження необхідно було підвищити дослідницький характер педагогічної практики для забезпечення формування дослідницьких умінь. На настановній конференції з цією метою майбутнім учителям початкової школи було запропоновано індивідуальні теми для розробки уроків з різних предметів початкової школи з включенням завдань дослідницького характеру. Ураховуючи дослідницьку орієнтацію професійно-педагогічної практики, для студентів експериментальних груп було уточнено програму виробничої практики на основі проектної діяльності. Завданнями практики було визначено: розвивати дослідницькі уміння майбутніх учителів початкової школи; закріпити комплекс знань щодо організації проектної діяльності в початковій школі; формувати вміння щодо здійснення інтелектуальної співтворчості учнів і вчителя; виробити стійку дослідницьку позицію до реалізації завдань сучасної початкової школи.

Відповідно до програми практики зміст дослідницької роботи студентів-практикантів включав: вивчення науково-педагогічної літератури з проблем формування дослідницьких умінь молодших школярів; проведення експериментальних досліджень за темами курсового проектування; удосконалення дослідницьких умінь у практичній діяльності.

Під час педагогічної практики студенти спостерігали, прогнозували, а також складали рекомендації з проведення уроків; застосовували знання, уміння, навички в творчій педагогічній діяльності; обґрунтовано вибирали ефективні методи навчання і виховання молодших школярів; ставили і вирішували конкретні навчально-виховні задачі, залучали учнів до елементарного дослідження, сприяли розвитку їхніх творчих здібностей; проводили експеримент і оцінювали його результати; узагальнювали матеріали, отримані під час роботи з дітьми; складали за допомогою різних дослідницьких методик звіт про власну пошукову діяльність; оцінювали рівень розвитку своїх професійних здібностей і розробляли план подальшого професійного самовдосконалення.

У процесі проходження педагогічної практики майбутні фахівці користувалися власним „Портфолію проектів для молодших школярів”, матеріали до якого добиралися самостійно (власні розробки проектів, педагогічний досвід упровадження проектного методу в початковій школі та ін.).

Метод портфолію досліджено такими вченими, як Е. Мельникова (в контексті оцінювання навчально-дослідницької компетентності студентів та визначення продуктивності співтворчості викладача і студента), І. Кисельова (в аспекті потенційних можливостей як навчального засобу), Р. Чернишова, В. Андрюханова (з погляду пріоритетного напрямку реалізації інноваційних педагогічних технологій в умовах допрофільного та профільного навчання), Н. Гавриш, Л. Коваль, В. Прошкін, Л. Суценко (в контексті інтеграції в процесі професійної підготовки фахівців у педагогічному університеті) та ін.

Аналіз праць вищезазначених авторів дозволяє стверджувати, що портфолію виконує такі функції: мотиваційну, оскільки стимулює та орієнтує студентів на досягнення високих навчальних і професійних результатів, розвиток пізнавальних і творчих здібностей; оцінювальну, тому що дозволяє здійснити незалежне оцінювання результатів у будь-якій сфері; рефлексивну, бо дозволяє самопрезентувати, самооцінити власну діяльність та зробити висновки щодо подальшого самовдосконалення. Використовувані з метою формування дослідницьких умінь портфолію мали традиційну структуру: 1) титульний аркуш – назва навчального закладу, проекту, автори, група, науковий керівник, термін виконання та захисту проекту; 2) зміст – перелік основних частин проекту; 3) вступ (розкривається сутність роботи, обґрунтування актуальності теми, визначається мета і кінцевий результат проекту); 4) основна частина структурується згідно з етапами, діями, методами, проміжними результатами проектної діяльності (опис і аналіз отриманих результатів теоретичних досліджень; практичне вирішення означеної проблеми (наявні шляхи, методи усунення та вирішення проблеми); 5) висновки – відповідність гіпотези результатам діяльності, оцінка методів розв'язання поставлених завдань, рекомендації, власні пропозиції; 6) список використаних джерел (згідно з чинними стандартами); 7) додатки (схеми, таблиці, малюнки, фото, діаграми, графіки тощо); 8) відомості про автора(ів) проекту (проектної групи, роль кожного тощо).

Під час практики вчителями та методистами оцінювався рівень сформованості дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи, здійснювався порівняльний аналіз результатів практики студентів експериментальних та контрольних груп. Студенти, що працювали за експериментальною програмою, показали середній (68% на IV та 54% на V курсах) і високий (32% на IV і 46% на V курсах) рівні. Студенти контрольних груп, які працювали за традиційною програмою педагогічної практики, показали такі результати: у 30% на IV та 42% на V курсах зафіксовано середній рівень і тільки у 15% IV та 21% на V курсах визначено високий рівень оволодіння дослідницькими вміннями.

Отримані результати підштовхують до висновку, що процес формування і розвитку дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи значною мірою залежить від характеру керівництва педагогічною практикою з боку викладача. При зорієнтованості на формування дослідницьких умінь у студентів під час педагогічної практики вони в повній мірі оволодівають такими вміннями: визначати розвивальний потенціал навчальних завдань; зосереджувати увагу на формуванні особистості молодшого школяра – ціннісного та естетичного потенціалу; висловлювати оцінні судження; здійснювати рефлексію та самоконтроль у процесі діяльності; вивчати та аналізувати передовий педагогічний досвід на практиці.

Підсумкові конференції за результатами практик на IV та V курсах проводилися за спільною темою „Проектні технології навчання – засіб підвищення рівня дослідницького потенціалу майбутніх учителів початкової школи”. Звітуючи про проходження практики, студенти визначали труднощі, які виникали під час організації навчальної діяльності молодших школярів, обговорювали розгорнуті плани-конспекти. Таким чином, уточнена нами програма педагогічної практики дозволила підвищити рівень дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи. Результати проходження педагогічної практики та аналіз звітів засвідчують глибоке усвідомлення студентами основ дослідницької діяльності, бажання розвивати дослідницькі вміння, що сформувалися в умовах навчально-виховного процесу.

Висновки. Отже, формування дослідницьких умінь майбутніх учителів початкової школи буде ефективним за дотримання таких умов: підвищення дослідницького характеру педагогічної практики, використання методу портфоліо, здійснення керівництва педагогічною практикою на засадах компетентного підходу.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Проведення дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми, а передбачає продовження науково-пошукової роботи. Подальшого наукового обґрунтування потребують питання формування дослідницьких умінь майбутніх магістрів початкової освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллина А. А. *Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: пособ. [для пед. спец. высш. учеб. заведений] / А. А. Абдуллина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 141 с.*

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / кер. вид. проекту М. П. Мовчан, В. В. Нісімчук, В. Й. Клічак. – К. : Видавництво „Дніпро”, 2009. – 1332 с.
3. Вернидуб Р. Науково-дослідницька діяльність у структурі забезпечення професійної підготовки вчителя / Роман Вернидуб // Вища освіта України. – 2012. – №1. – С. 49-55.
4. Галузевий стандарт вищої освіти. Освітньо-кваліфікаційна програма підготовки бакалавра за спеціальністю 6.010100 „Початкове навчання ” / за заг. ред. В. І. Бондаря. – К., 2006. – 140 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник [автор-укл. Гончаренко С. У]. – [2-ге вид., доп. і випр.]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
6. Зимняя И. А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности / И. А. Зимняя, Е. А. Шашенкова. – Ижевск, 2001. – 98 с.
7. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н. В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1989. – 167 с.
8. Остряньська О. А. Формування комплексних педагогічних умінь у майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Остряньська Олена Анатоліївна. – К., 2002. – 259 с.
9. Педагогика: Большая современная энциклопедия [сост. Е.С. Рапацевич]. – Мн. : “Современное слово”, 2005. – 720 с.
10. Слостенин В. А. Педагогика. Инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 223 с.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2016